

**ВРАХУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ У ТЕОРІЯХ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ.
ЧАСТИНА 2**

І.О. Тимченко, асистент
Сумський державний університет, м. Суми

У другій частині статті проведено систематизацію теорій економічного зростання, виділення основних положень цих теорій, встановлення принципів і методів Урахування екологічних обмежень у теоріях економічного зростання, розглянуті основні методологічні підходи з урахування екологічних чинників для забезпечення стійкого розвитку еколого-економічних систем.

ВСТУП

Систематизований розгляд теорій економічного зростання є важливим етапом в розробці комплексної концепції взаємозв'язку економічного зростання і раціонального природокористування.

Особливе місце в системі економічних суперечностей економічного зростання займає суперечність, що відображає взаємозв'язок природи, суспільного виробництва і споживання. У міру збільшення темпів і масштабів економічного зростання в умовах НТП непоновлювані природні ресурси стають об'єктивними обмеженнями економічного зростання. Виникає суперечність між зростанням соціальних і економічних потреб (інтересів і мотивів) і обмеженими ресурсами.

З цих позицій, на нашу думку, доцільним є розгляд екологічної проблематики в традиційних теоріях економічного зростання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою написання статті є проведення дослідження теорій економічного зростання з точки зору врахування в них екологічних чинників. Згідно з поставленою метою в роботі вирішуються такі завдання:

- проведено дослідження врахування екологічних чинників у загальних теоріях економічного зростання;
- розглянуті протиріччя між концепціями ринкового та нормативного макроекономічного регулювання при вирішенні екологічних проблем;
- досліджено основні методологічні підходи з урахування екологічного чинника в теоріях економічного зростання для забезпечення стійкого розвитку еколого-економічних систем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У першій частині статті нами проводилося дослідження основних теорій економічного зростання з метою формування теоретичних передумов урахування в них екологічних чинників.

У результаті аналізу було встановлено, що економічне зростання є надзвичайно складним явищем (категорією). Розроблені протягом тривалого часу теорії економічного зростання не можна назвати всеохоплюючими з точки зору врахування в них факторів (природні ресурси, політичні інститути, законодавство, соціально-економічні, екологічні чинники). Головною метою економічного зростання є збільшення обсягів економічних благ, що сприяє поліпшенню життя населення, створенню стабільної соціально-політичної ситуації у країні. Теорія економічного зростання стала в кінці ХХ ст. одним із джерел

загальної теорії екологічно стійкого соціально-економічного розвитку людства.

Разом з тим передумовою формування комплексної концепції взаємозв'язку економічного зростання і раціонального природокористування є систематизація теорій економічного зростання, виділення основних положень цих теорій, встановлення принципів і методів урахування екологічних обмежень у теоріях економічного зростання.

Природні чинники (природні умови, природні фактори, природні ресурси) враховувалися в економічній теорії як необхідні чинники виробничої діяльності, але спочатку переважно як дармової сили природи. Із самого початку виникнення економічної теорії в теоріях зростання велика увага надавалася землі та іншим природним ресурсам - основним чинникам виробництва. Фізіократи бачили в землі єдине джерело прибутку. А. Сміт виділяв її особливу продуктивність, здатність приносити, окрім прибутку на вкладений капітал, ренти як продукт природних сил землі, яку власник позичає фермеру в користування.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. вперше увага економічної думки була серйозно повернута до проблеми співвідношення народонаселення і обмеженості життєвих ресурсів. Це виразилося в полеміці У. Годвіна і Т. Мальтуса. Найбільш відоме економічне дослідження на цю тему: "Досвід про закон народонаселення" Т. Мальтуса. Основним його положенням є теза про те, що кожні двадцять п'ять років населення, якщо його зростання не стримується якими-небудь перешкодами, зростає в геометричній прогресії. Ця теза відома як закон Мальтуса. Т. Мальтус, виходячи із стану заселених земель і агротехнологій того часу, зробив висновок, що засоби існування за найсприятливіших умов застосування людської праці ніколи не можуть зростати швидше, ніж в арифметичній прогресії [14]. Таким чином, кількість народонаселення неминуче обмежується засобами існування і зростає всюди, де зростають останні. З того часу інтерес до даної проблеми не припинявся. На сьогоднішній день проблема чисельності народонаселення землі і можливість забезпечення його продовольством та іншими життєвими ресурсами є однією з центральних у розробленні теорії стійкого розвитку. Розвиваються й різні неомальтузіанські теорії.

Серед вчених класичної економічної теорії найяскравіше відображена оцінка ролі природних чинників у Д. Рікардо у праці "Початок політекономії і оподаткування". Д. Рікардо зазначає, що ніхто не платитиме ренти за використання землі, якщо в наявності маса ще непривласненої землі, яку може використати всякий, хто захоче її обробляти, також за користування повітрям, водою або іншими дарами природи. Вчений називає сили природи первинними, незруйновними і невичерпними, відображаючи цим погляд своїх попередників, сучасників і багатьох послідовників [23]. Разом з тим він приділив велике значення земельній ренті, ренті з копалень, лісових угідь тощо. Одним із перших Д. Рікардо підняв питання про відшкодування землевласнику засобів за вирубану ділянку лісу, винагороду або компенсацію для відновлення даного лісу або для іншої корисної діяльності, орієнтованої на майбутній попит. Тим самим звернувся до дослідження такої гостро актуальної на сьогодні проблеми, як методи охорони навколишнього середовища і оцінка природних ресурсів.

Дж. Ст. Мілль розглядав наявність дикої природи і можливості зіткнення з нею людини, одним з важливих компонентів необхідної якості життя людини. Одним з перших серед економістів він визначив етичну і естетичну цінність природи як соціально економічного блага.

Місце природного чинника в дослідженнях відтворення, питаннях експлуатації капіталом матеріалів і сил природи, а також хижацькій

експлуатації землі і природних ресурсів досліджувалися К. Марксом. Розглядаючи прогрес як процес, внутрішньо властивий людському суспільству і обумовлений техніко-технологічними нововведеннями, К. Маркс підкреслював, що це викликає посилення експлуатації природних ресурсів, що, у свою чергу, є чинником нестійкості капіталізму [15]. К. Маркс показав, що в умовах конкуренції і максимізації прибутку економічний розвиток не враховує умов охорони природного середовища. Це виявляється сьогодні у власне економічних теоріях, які не враховують екологічні чинники, розглядають економіку незалежно від природи. Витрати від забруднення середовища покладені в основному на найнятих робітників, тобто на експлуатований клас. Сьогодні ця думка К. Маркса є справедливою не стільки по відношенню до експлуатованих найнятих робітників у середині країни, скільки по відношенню до країн третього світу, експлуатованих найрозвиненішими країнами саме з огляду виснаження їх природних ресурсів, забруднення навколишнього середовища. К. Маркс також розглядав питання економічного змісту власності на природні ресурси. Він надав велику увагу розгляду рентних відносин, в першу чергу на землю. Його внесок у цій області має велике значення для сучасної економічної теорії і є одним з джерел розвитку сучасної екологічної економіки.

А. Пігу, ґрунтуючись на працях А. Маршалла, розробив метод розрахунку суспільних витрат шляхом підсумовування прямих і непрямих витрат, пов'язаних з даною величиною інвестицій. Пізніше на основі цього методу був розроблений принцип включення екологічних витрат у витрати підприємств, який отримав назву абсолютного обліку витрат. У праці "Економічна теорія добробуту", вперше виданій у 1920 році, А. Пігу писав про виснаження ресурсів нинішніми поколіннями у збиток майбутнім. Вчений вважав, що прагнення людей спрямувати велику частину наявних ресурсів на задоволення поточних потреб і найменшу - на задоволення майбутніх потреб призводить до того, що будь-яке штучне втручання з боку уряду без здійснення "компенсуючого" розподілу неминуче викликає зменшення добробуту. А. Пігу закликав уряд до штучного стимулювання інвестицій, вигоди від яких будуть одержані через багато років задля захисту інтересів майбутніх поколінь від наслідків нашого ірраціонального використання ресурсів. Він надавав великого значення співвідношенню добробуту і зростанню чисельності населення [24]. Усі ці проблеми ще більше актуалізувалися і переосмислювалися з початку 60-х років ХХ сторіччя, коли різко загострилася проблема дефіцитності ресурсів, забруднення навколишнього середовища. Людство стало поступово усвідомлювати загрозу екологічної катастрофи, з'явилися різні суспільні рухи екологічної спрямованості, екологічна проблематика увійшла до науки, зокрема і економічної.

У результаті проведеного дослідження підходу економістів-класиків до аналізу природно-ресурсних і екологічних проблем необхідно зробити висновок, що йому властиві такі основні особливості:

- підхід до дії сил природи як до безкоштовного і дармового ресурсу;
- постановка питання про абсолютну і відносну обмеженість природних ресурсів: земель, продовольства, дикої природи і т.д., зменшення родючості земель;
- розгляд технічного прогресу як процесу, що викликає надексплуатацію природних ресурсів, а також розгляд проблеми нестачі продовольства у зв'язку з дуже швидким збільшенням народонаселення.

Екологічна проблематика посідає одне з ключових місць у традиційних західних теоріях економічного зростання. Основне суперництво тут розвернулося між неокласичною школою з її концепцією ринкового регулювання в основному на мікрорівні і неокейнсіанською,

яка віддає перевагу нормативному макроекономічному регулюванню, прямому державному втручанню.

У контексті проблеми, яку ми розглядаємо, основними представниками цієї течії є Е. Мішен, М. Фрідман, Р. Солоу, В. Баумаль, У. Уотс, Же. Бард, Э. Жерелі, А. Низ, Д. Макінтош, Т. Тайтенберг [26]. Вирішення екологічних проблем пропонувалося ними на основі ринкових засобів і методів, хоча і специфічних. Ж. Бард і Е. Мішен стверджували, що для ресурсів навколишнього середовища повинен бути сконструйований замітник ціни у вигляді економічної оцінки, який може відновити рівновагу на ринку. Щодо питання про те, як визначити величину економічної оцінки або квазіціни, - думки не збігаються. Прихильники чисто ринкового рішення пропонують прямі переговори і операції між сторонами, "забруднювачем" і "забрудненим". Така умовна оцінка реалізується в основному через систему компенсаційних платежів "забруднювача" "забрудненому", покриваючий збиток від забруднення, а також передбачається купівля-продаж прав на забруднення. Одним з головних авторів, що досліджували цю проблему, є Р. Коуз, праці якого можна віднести частково до неокласичного, частково - до інституційного напрямку. Є думка, наприклад, Р. Хейна, що необхідне одномоментне втручання держави у встановлення цієї оцінки в початковій фазі. Значення полягає у тому, що держава встановлює допустимий обсяг, межу емісії забруднювачів для кожного підприємства або права на "забруднення" і розподіляє між ними відповідну кількість сертифікатів. Ця система дозволяє підприємствам організувати біржу сертифікатів, у результаті функціонування якої виробляється середня ціна зниження тих або інших видів емісії забруднювачів у межах економічного району. Підприємства з вищими витратами зниження забруднення купують відповідні послуги у підприємств з витратами нижче за середні.

Неокласики – прихильники часткового втручання держави в екологічне регулювання, визнають неможливість розв'язати екологічну проблему на основі тільки мікроекономічного підходу. Вони висувають різні варіанти стягування встановлених державою загальнонаціональних податків на забруднення і платежів за використання ресурсів. Ця течія неокласиків спирається на теорію "зовнішніх ефектів" А. Маршала і ідеї А. Пігу. Для діяльності, що породжує витрати суспільства в цілому або його частини, це зовнішні витрати, пропонується стягувати з винуватця податок, що дорівнює величині цих витрат. Введення податку дозволяє перевести проблему "соціальних витрат" за забруднення і платежі за використання ресурсів з категорії "зовнішніх" в категорію "внутрішніх", тобто внутрішньофірмових економічних проблем самого забруднювача [24].

Незважаючи на всі проблеми, які загострилися в рамках неокласичної економічної теорії, домінуюча наукова парадигма дотримується декількох сумнівних ґрунтовних припущень.

1) Економіка розглядається як ізольована система, в якій обмінна вартість здійснює круговорот між фірмами і домашніми господарствами. Не враховується фізична основа економіки, зокрема той факт, що економіка як відкрита підсистема функціонує в межах своєї материнської системи - природного навколишнього середовища. Природні ресурси розглядаються лише як один із чинників виробництва, тобто як внутрішня складова людської економіки. Фундаментальна роль навколишнього середовища в постачанні ресурсів і наданні послуг (зокрема таких, як поглинання відходів), без яких не може існувати людська економіка, значною мірою ігнорується.

2) Не існує ніяких меж зростання, навіть фізичних. Розвиток технологій є тим "вічним двигуном", за допомогою якого можна подолати

будь-який дефіцит природних ресурсів через їх заміну штучними ресурсами, а також шляхом підвищення ефективності технологій. Нескінченне зростання розглядається не тільки як можливе, але і як найкраще, можливо, навіть єдине вирішення проблеми бідності (завдяки "перетіканню благ зверху вниз") і проблеми деградації навколишнього середовища. Вважається логічним і можливим екстраполювати в майбутнє попередні тенденції до економічного зростання і збільшення чисельності населення на Землі.

3) Суспільному добробуту відповідає організація суспільства, яка ґрунтується на його баченні як механічній сукупності індивідуалістичних "людських атомів", які, прагнучи досягти особистих інтересів, через дію ринкових сил неминуче створюють "загальне благо" - відома "невидима рука" А. Сміта.

У рамках неокейнсіанської школи розробляються інші підходи до вирішення екологічних проблем. Її основними представниками є Т. Самуельсон і Б. Коммонер [25], Бі. Дезак, Же. Тутен, Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Кун, Д. Хеннінг і ін. На макроекономічному рівні, на думку даної групи вчених, необхідне пряме державне регулювання у відносинах між суспільством і природою за допомогою адміністративно-розпорядчих інструментів: заборони, дозволені процедури, нормативи, стандарти тощо, в поєднанні з економічними важелями стимулювання і примушення природокористувачів. Природа, на відміну від суми споживаних звичайних товарів і послуг, трактується як свого роду капітал, якісний і кількісний потенціал якого вимагає збереження цілісності, підтримки корисних функцій і властивостей, відтворення без збіднення. Ключовий пункт неокейнсіанської моделі - невизначення вартості завданого природі збитку, а підрахунок витрат, пов'язаних з послідовним зниженням рівня порушення цілісності навколишнього середовища. Відповідно до цього обсяг фінансування екологічної політики визначається можливостями, які має у своєму розпорядженні суспільство і встановлює держава.

У теорії відтворення в нашій країні екологічні чинники до 80-х рр. ХХ ст. враховувалися в основному у рамках дослідження НТП, економічної ефективності. Одними із важливих авторів з цього питання є Веснін В.Р., Гзовський В.М. Одна із значних робіт з цього питання "Природний чинник в соціалістичному відтворенні" В.М. Гзовського. У теорії відтворення природний потенціал завжди оцінювався як природна основа господарського розвитку, яка впливає на формування економіки, а також на темпи зростання, структуру, асортимент продукції тощо [6]. В економічній науці цей вплив не знайшов належного віддзеркалення. У літературі ця проблема розглядалася або в галузевих рамках, або при вирішенні окремих економічних задач. Серед усіх існуючих відтворювальних ресурсів роль природного чинника в економічному розвитку досліджувалася в найменшій мірі. В.М. Гзовський у своїй праці, проаналізувавши наявні дані про відмінності в природних потенціалах країн СЕВ, виявив вплив цих відмінностей на макроекономічні показники розвитку цих країн.

Вчені СРСР також займалися вивченням ролі природно-сировинних ресурсів при їх зростаючому дефіциті в економічному розвитку. В цій області працювали в основному економісти-географи В. Анучин (1960), Н. Колосовський (1969), Ю. Саушкін (1970). Особливе значення має розгляд рядом вчених питань економічної оцінки природних ресурсів. Це були в основному економісти-математики і економісти-теоретики К.Г. Гофман (1977), А. Гусев (1971), В. Немчинов (1962), Н. Петраков (1968), І. Смірнов (1970), С. Струмилін (1967), Н. Федоренко (1970), Т. Хачатуров (1969), Ю. Яковець (1967). Вони заклали основу для подальшого розроблення економіки природокористування, для

впровадження вже у період реформ економічних інструментів і методів, наприклад, таких, як відшкодування збитку навколишньому середовищу, а ще пізніше - платежі за забруднення.

Із 60-х років ХХ сторіччя вченими в різних країнах почалися серйозні дослідження, присвячені вивченню глобальних процесів, що відбуваються з людством. Найпрогресивніші вчені вже тоді усвідомили, що необхідне довгострокове вирішення проблем, пов'язаних з економічним зростанням. Вони розглядали економічне зростання з боку виснаження ресурсів, збільшення населення, дії на навколишнє середовище, зміни, зрештою, соціально-економічної структури, цілей і задач суспільства і економіки. Підходи, що сформувалися при цьому, до екологічних проблем економічного зростання можна з відомою часткою умовності поділити на три ідейно - теоретичні напрями.

До першого напрямку відносять в основному роботи фахівців в області інженерної і економічної кібернетики, представників природознавчої школи. Це Дж. Форрестер, Д. Медоуз, Д. Боулдінг, Е. Мішен, Р. Далі, З. Мансхальт, Р. Тейлор, З. Пуру. Як правило, їх оцінки є вельми песимістичними, в них виражається негативне відношення до традиційного соціально-економічного зростання.

Другий напрям - «оптимістичний» - досліджується прихильниками традиційного соціально-економічного зростання. Нами даний напрям розглядався вище у рамках аналізу традиційних економічних шкіл, що включають екологічну проблематику в теорії економічного зростання. До вже перелічених вчених можна додати таких авторів, як Р. Барр, Д. Дойч, У. Дженкс.

Третій напрям, який теж може бути оцінений як оптимістичний, об'єднує безліч шкіл і течій, представники яких висувують ідею "альтернативної моделі розвитку і способу життя".

Деякі вчені, що представляють цей третій напрям, будують у своїй уяві схеми суспільства і економічного порядку, які ще не перевірені практикою, наприклад, Н. Моїсеев і А. Урсул [19, 20, 28]. Інші ж, навпаки, стають ідеологами і практиками створення альтернативних співтовариств і поселень, де на практиці перевіряють і успішно здійснюють свої ідеї, наприклад, Р. Гілман, К. Кінкейд і М. Кеннеді. Деякі вчені, наприклад, Борейко В. [2], пов'язують альтернативні моделі з особливостями національних культур, народних традицій і вірувань.

Розглядаючи соціально-економічне зростання, представники цих напрямів так чи інакше базуються на фактах і висновках, одержаних у результаті найсерйозніших прогнозних досліджень Римського Клубу. Для подальшого аналізу ситуації необхідно детальніше зупинитися на цих дослідженнях, а також на деяких інших прогнозних моделях.

У 1968 р. була створена група для обговорення найскладніших довгострокових проблем, що стоять перед людством. Вона складалася з представників 10 країн: вчених природничих наук, економістів, соціологів, математиків, бізнесменів, і отримала назву "Римський Клуб".

На початку 70-х рр. ХХ ст. з'явилися глобальні моделі першого покоління. До них належить перша доповідь, зроблена у 1972 р. на замовлення Римського Клубу під назвою "Межі зростання". Її підготували вчені Массачусетського технологічного інституту Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Дж. Рендорс, В.В. Беренс. На основі методики "системної динаміки", розробленої Дж. Форрестером, стало можливим побудувати кількісну модель, що описує довгострокову поведінку світової системи, виходячи з існуючих тенденцій. У моделі, описаній у межах зростання, вперше строго науково прогнозувалися імовірні стани глобальної соціально-екологічної системи в цілому при збереженні сучасної системи цінностей, що ведуть до експоненціального зростання чисельності населення Землі і виробництва матеріальних благ [16].

У 1974 р. Н. Месаровичем і Е. Пестелем була підготовлена друга доповідь для Римського Клубу "Людство на роздоріжжі". Автори доповіді звернули увагу на те, що стратегія "нульового зростання", висунута в межах зростання, була тільки зразковим рішенням, яке автори першої доповіді протиставляли сучасним для них моделям розвитку. Н. Месарович і Е. Пестель підкреслювали, що нереальність альтернативи разом з неможливістю врахувати структурні зрушення в передкризовий період ослабили критичний потенціал роботи.

Найвідоміші зарубіжні вчені в 60-70-х роках ХХ століття заклали теоретико-концептуальні основи економіко-правового напрямку, до яких можуть бути віднесені, разом з Р. Коузом і Р. Познером, також Г. Калабрезі і Г. Беккер. Вони представники економіко-правової школи Чикаго. Ці учені дотримуються поглядів абсолютизації ролі системи інститутів суспільства і пов'язують причини економічної, а також і екологічної криз з відсутністю спеціальних органів, законів і нормативних постанов. Таких поглядів дотримуються вчені ньохейвенської школи С.Роз-Аккерман, Г.Калабрезі, а також вчені інституціоналісти Дж. Гелбрейт, К. Капп, Дж. Коммонс. Центральне місце ними приділяється правовим методам регулювання, зокрема, процесу охорони навколишнього середовища. Представники школи Чикаго вважають, що в умовах ринкової конкуренції можливе досягнення бажаного результату з найменшим втручанням держави.

До числа класичних робіт ньохейвенської школи належить книга Г. Калабрезі «Витрати нещасних випадків. Правовий і економічний аналіз». Дана робота заслуговує на увагу в частині пропозицій за оцінкою повних суспільних витрат, що супроводжують різного роду інциденти (включаючи екологічні), і вибору на цій основі найефективніших інструментів щодо їх природокористування.

Прихильники теорії суспільного вибору (Дж. Бьюкенен [3], Д. Блек, Е. Даунс, М. Олсон та інші), які часто іменуються «новою політичною економією», займаються економічним аналізом процесу ухвалення ринкових рішень. У рамках даного підходу особи, що ухвалюють рішення, трактуються як учасники складних взаємодій, що втілюються в політичних результатах. В аспекті розробки екологізації виробництва і ухвалення відповідних законів, що відповідають інтересам всього суспільства, особливе значення має аналіз представниками даної теорії ряду важливих явищ. У їх числі лобістський тиск на державні органи і законодавчі групи осіб із стійкими інтересами і далекими від суспільних інтересів.

Таким чином, у сучасних теоріях економічної думки відбувається зміна підходів до аналізу економічних і екологічних проблем.

Сучасні вчені значну увагу приділяють питанням урахування екологічного чинника при визначенні стратегії стійкого зростання. Класичні положення російської екологічної науки і роботи, присвячені даній проблемі, висвітлені ученими В.І. Вернадським, В.Г. Горщиким, Н.Ф. Глазовським, В.И. Даніловим-Данільяном, Д.А. Додіним, К.Я. Кондратьєвим, В.А. Коптюгом, А.В. Яблоковим, М.Я. Лемешевим, В.К. Льовашовим, К.С. Лосєвим, В.М. Матросєвим, Н.Н. Моїсєєвим, С.П. Никоноровим, В.І. Осиповим, А.Д. Урсулом, Б.І. Кочуровим, Г.П. Щєдровіцьким.

У роботі [21] Моргунов Б.А. систематизував основні методологічні підходи, які визначили вибір принципів «екологізації» процесу розроблення стратегічних рішень, а саме: безперервне урахування екологічного чинника на різних рівнях і стадіях ухвалення рішень; пріоритет екологічного чинника над іншими чинниками стійкого розвитку; цільові індикатори екологічного чинника, що враховуються на одному рівні (стадії) ухвалення рішень, не повинні суперечити цільовим

індикаторам інших рівнів (стадій) і ускладнювати процес ухвалення рішень у цілому; поєднання двох напрямів - економічного, ресурсного і екологічного, біосферного. Такий зв'язаний методологічний підхід надалі, в міру накопичення наукових і емпіричних знань про відносини природи і суспільства, механізми екологічної регуляції і компенсації дозволить перейти до стратегії стійкого розвитку з якісно новою моделлю організації господарської діяльності. Її масштаби і характер повинні бути адекватні екологічній ситуації на освоєній території і не перевищувати асиміляційну місткість природних екосистем.

В умовах складної екологічної ситуації і низького рівня природоохоронної діяльності з'явилася ідея «стійкого розвитку». Термін з'явився на початку 80-х років XX ст. Згодом його ідеї лягли в основу доповіді «Наше загальне майбутнє» (1987 р.) Прихильники «стійкого» розвитку вважають, що світових ресурсів достатньо для задоволення потреб людства на дуже тривалій термін. Проблема полягає в розповсюдженні людської популяції, що не відповідає здатності природного середовища, можливостям її самовідновлення, а також у розмірі і ступені неефективного і ірраціонального використання природних ресурсів [13].

Дана концепція відповідає принципово новій моделі соціально-економічного розвитку, яка замінює собою індустріальний тип зростання і впливає з необхідності дотримання жорстких екологічних і природно-ресурсних обмежень. Стійким є розвиток, при якому добробут майбутніх поколінь не повинен бути нижчим за добробут поколінь, що живуть нині, і стимулюванню в даній концепції надається значна увага.

Комплекс питань в області методичних підходів до забезпечення стійкого розвитку знайшов відображення у дослідженнях Л.О. Абалкіна, В.В. Бушуєва, О.О. Векліч [4], О.С. Власюка, М.И. Воропая, В.М. Геєця [5], Б.М. Данилишина [9,10], С.І. Дорогунцова [12], Я.А. Жаліла, О.А. Кукліна, С.Л. Массунова, Л.Г. Мельника [17, 18], В.І. Мунтіяна, С.І. Пирожкова, Г.С. Розенберга, В.М. Степанова, А.І. Сухорукова, О.І. Татаркіна, С.К. Харічкова, Л.Б. Шостак, Е.В. Хлобистова та інших авторів.

В умовах формування в Україні нової парадигми суспільного розвитку використання в основному економічних критеріїв ефективності ухвалення рішень стає недостатнім і потребує залучення ширшого спектру соціальних, екологічних і інвестиційних критеріїв. У першу чергу необхідно забезпечити економічні механізми екологічної регуляції, які базуються на вартісній оцінці екологічного і соціального збитку і впливають на формування економічної ефективності підприємства. Комплекс зазначених питань знайшов відображення в дослідженнях А.О. Афанасьєва, О.Ф. Балацького [1], Г.К. Гофмана [7, 8], Л.Г. Мірошника, Л.Г. Мельника [17, 18], Н.В. Пахомової, Ю.Ю. Туніци, О.М. Теліженка та інших авторів.

Так, у працях Л.Г. Мельника наголошується, що інноваційна стратегія забезпечення гармонізації життєдіяльності суспільства і навколишнього природного середовища (НПС) передбачає вдосконалення систем стандартизації і сертифікації, їх гармонізацію відповідно до вимог європейського законодавства. Виробництво екологічних товарів і послуг є високорентабельною сферою економічної діяльності, формуючи виробництва, значно поблажливіші до природного середовища [17].

Проте, незважаючи на істотні наукові розробки у даній сфері досліджень, дотепер відсутня чітка структуризація цих підходів, а також не наведено основні принципи ухвалення і оцінки рішень, спрямованих на оптимізацію взаємодії економічної системи і навколишнього природного середовища. У статті проведена структуризація досліджених

підходів до врахування екологічних чинників у теоріях економічного зростання, яка відображена в таблиці 1.

Таблиця 1 - Урахування екологічних чинників в теоріях економічного зростання

Напрямок теорій економічного зростання	Вчені-представники теорій	Основні положення теорій
1	2	3
<i>Західні теорії економічного зростання</i>		
Економічне дослідження "Досвід про закон народонаселення" (закон Мальтуса)	Т. Мальтус	Виходячи із стану заселених земель і агротехнологій того часу, робиться висновок, що кількість народонаселення неминуче обмежується засобами існування і зростає всюди, де зростають останні
Економічне дослідження "Початок політекономії і оподаткування"	Д. Рікардо	Придільється велике значення земельній ренті, ренті з копалин, лісових угідь тощо. Піднімається питання про відшкодування землевласнику засобів за вирубану ділянку лісу, винагороди або компенсації для відновлення даного лісу, або для іншої корисної діяльності, орієнтованої на майбутній попит
Дослідження К. Маркса	К. Маркс	Прогрес як процес внутрішньо властивий людському суспільству і обумовлений техніко-технологічними нововведеннями, викликає посилення експлуатації природних ресурсів, що, у свою чергу, є чинником нестійкості капіталізму. Розглядалися питання економічного змісту власності на природні ресурси, рентні відносини, в першу чергу на землю
Теорія класичної економічної науки - методологія абсолютного обліку витрат	А. Пігу	Розроблений метод розрахунку суспільних витрат шляхом підсумовування прямих і непрямих витрат, пов'язаних з даною величиною інвестицій. Був розроблений принцип включення екологічних витрат у витрати підприємств, який отримав назву абсолютного обліку витрат
Неокласична школа - концепція ринкового регулювання	Е. Мішен, М. Фрідман, Р. Солоу, В. Баумаль, У. Уотс, Же. Бард, Э. Жерелі, А. Низ, Д. Макінтош, Т. Тайтенберг	Вирішення екологічних проблем пропонувалося на основі ринкових засобів і методів. Для ресурсів навколишнього середовища повинен бути сконструйований замітник ціни у вигляді економічної оцінки, який може відновити рівновагу на ринку
Неокейнсіанська школа - концепція нормативного макроекономічного регулювання, прямого державного втручання	А. Маршал, А. Пігу, Роберт Солоу, Т. Самуельсон, Б. Коммонер, Би. Дезак, Же. Тутен, Ж. Севедж, М. Берк, Дж. Кун, Д. Хеннінг та ін.	Для діяльності, що породжує витрати суспільства в цілому або його частини, зовнішні витрати, пропонується стягувати з винуватця податок, що дорівнює величині цих витрат. Введення податку дозволяє перевести проблему "соціальних витрат" за забруднення і платежі за використання ресурсів з категорії "зовнішніх" в категорію "внутрішніх", тобто внутрішньофірмових економічних проблем самого забруднювача. На макроекономічному рівні необхідне пряме державне регулювання у відносинах між суспільством і природою за допомогою адміністративно-розпорядчих інструментів: заборони, дозволені процедури, нормативи, стандарти тощо в поєднанні з економічними важелями стимулювання і примушення природокористувачів
Природонаукова школа (фахівці у сфері інженерної і економічної кібернетики)	Дж. Форрестер, Д. Медоуз, Д. Боулдінг, Е. Мішен, Р. Тейлор	Їх оцінки є вельми песимістичними, в них виражається негативне відношення до традиційного соціально-економічного зростання

Продовження табл. 1

1	2	3
Ідея "альтернативної моделі розвитку і способу життя"	Н. Моїсєєв, А. Урсул, Р. Гилман, К. Кинкейд, М. Кеннеді, В. Борейко	Будуються уявні схеми суспільства і економічного порядку, які ще не перевірені практикою. Створення альтернативних співтовариств і поселень, де на практиці перевіряють і успішно здійснюють свої ідеї. Розроблення системи альтернативної економіки, де гроші працюють без відсотків і інфляції
Моделі першого покоління "Римського Клубу" (перша доповідь "Межі зростання")	Д.Х. Медоуз, Д.Л. Медоуз, Дж. Рендорс, В.В. Беренс	Побудовано кількісну модель, що описує довгострокову поведінку світової системи, виходячи з існуючих тенденцій. У моделі, описаній у межах зростання, науково прогнозувалися імовірні стани глобальної соціально-екологічної системи в цілому при збереженні сучасної системи цінностей, що ведуть до експоненціального зростання чисельності населення Землі і виробництва матеріальних благ
Моделі другого покоління "Римського Клубу" (друга доповідь "Людство на роздоріжжі")	Н. Месарович, Е. Пестель	Стратегія "нульового зростання", висунута в "Межах зростання", була тільки зразковим рішенням. Автори підкреслювали, що нереальність альтернативи разом з неможливістю врахувати структурні зрушення в передкризовий період ослабили критичний потенціал роботи
Економіко-правова школа Чикаго ньюхейвенської школи, вчені інституціоналісти - економіко-правовий напрям (60-70-ті роки ХХ століття)	Р. Коуз, Р. Познер, Г.Калабрезі, Г. Беккер, Дж. Гелбрейт, К. Капп, Дж. Коммонс	Погляди абсолютизації ролі системи інститутів суспільства, причини економічної, а також і екологічної криз - відсутність спеціальних органів, законів і нормативних постанов. Центральне місце приділяється правовим методам регулювання, зокрема, процесу охорони навколишнього середовища. Можливе в умовах ринкової конкуренції
Теорія суспільного вибору	Дж. Бьюкенен, Д. Блек, Е. Даунс, М. Олсон	Особи, що ухвалюють рішення, трактуються як учасники складних взаємодій, що втілюються в політичних результатах. В аспекті розробки екологізації виробництва і ухвалення відповідних законів, що відповідають інтересам всього суспільства, особливе значення має аналіз таких явищ: лобістський тиск на державні органи і законодавчих груп осіб із інтересами, далекими від суспільних інтересів
<i>Вітчизняні теорії економічного зростання</i>		
Теорія відтворення	В.Р. Веснін, В.М.Гзовський	Природний потенціал завжди оцінювався як природна основа господарського розвитку, яка впливає на формування економіки, а також на темпи зростання, структуру, асортимент продукції тощо
Дослідження вчених СРСР економістів-географів	В. Анучин, Ю. Саушкін та ін.	Вивчення ролі природно-сировинних ресурсів при їх зростаючому дефіциті в економічному розвитку
Економічна оцінка природних ресурсів (економісти-математики і економісти-теоретики)	К.Г. Гофман, А. Гусєв, В. Немчинов, С. Струмлілін, Т. Хачатуров та ін.	Закладена основа для подальшого розроблення економіки природокористування, для впровадження економічних інструментів - відшкодування збитку навколишньому середовищу, платежі за забруднення
Класичні положення російської екологічної науки	В.И. Вернадський, Н.Ф. Глазовський, В.І. Данілов-Данільян, В.А. Коптюг, К.С. Лосєв, Н.Н. Моїсєєв, А.Д. Урсул та ін.	Значна увага приділена питанням урахування екологічного чинника при визначенні стратегій стійкого зростання

Продовження табл. 1

1	2	3
Теорія «стійкого розвитку»	Л.О. Абалкін, О.О. Веклич, В.М. Геєць, Б.Н. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Л.Г. Мельник, С.К. Харічков, Е.В. Хлобистов та ін.	Дана концепція відповідає принципово новій моделі соціально-економічного розвитку, яка замінює собою індустріальний тип зростання і впливає з необхідності дотримання жорстких екологічних і природно-ресурсних обмежень. Стейким є розвиток, при якому добробут майбутніх поколінь не повинен бути нижчим за добробут поколінь, що живуть нині
Вартісна оцінка екологічного і соціального збитку	О.Ф. Балацький, Г.К. Гофман, Л.Г. Мірошник, Ю.Ю. Туниця, О.М. Теліженко, А.О. Афанасьєв, Н.В. Пахомова	Використання в основному економічних критеріїв ефективності ухвалення рішень стає недостатнім і потребує залучення ширшого спектру соціальних, екологічних і інвестиційних критеріїв. У першу чергу необхідно забезпечити економічні механізми екологічної регуляції, які базуються на вартісній оцінці екологічного і соціального збитку і впливають на формування економічної ефективності підприємства

Удосконалення методів обґрунтування і вибору ефективних наборів еколого-орієнтованих стабілізаційних рішень сприятиме досягненню прийнятого рівня показників економічного зростання і стійкого розвитку як держави в цілому, так і окремих її територій. Встановлення нових соціальних і екологічних пріоритетів економічного розвитку держави вимагає переосмислення традиційних підходів щодо визначення ефективності еколого-економічних рішень.

Відповідно до підходу О.О. Веклич економіка повинна бути зорієнтована на поліпшення екологічної ситуації через підтримку еколого-безпечних методів ведення господарства, фінансування охорони навколишнього середовища [4].

Ревенко А.Д. стверджує, що прагнення України активно включитися в суспільно-економічні процеси сучасного світу, інтегруватися в європейську співдружність вимагає нових підходів до використання економічного, природно-ресурсного, трудового потенціалу України, регіонів для досягнення якісно нового рівня ефективності, конкурентоспроможності економіки і високих стандартів життя населення.

Данилишин Б.М. стверджує, що яскраво виражені суперечності, які характерні для нашої держави, є розбіжностями між можливостями економічного зростання, рівнем екологічної безпеки і характером використання природно-ресурсного потенціалу [10]. Загальні завдання стійкого розвитку України і її регіонів визначаються перш за все відчутною деградацією екосистем і природного потенціалу, що загострює дефіцит найважливіших для суспільства ресурсів.

ВИСНОВКИ

Перехід до стійкого розвитку вимагає скоординованих дій у всіх сферах життя суспільства, адекватної переорієнтації соціальних, економічних і екологічних інститутів держави, регулююча роль якої в таких перетвореннях є основною. Саме вона забезпечує створення умов, які забезпечують зацікавленість громадян, господарських суб'єктів господарювання і соціальних груп у вирішенні завдань переходу до стійкого розвитку. Вчені, що займалися питаннями стійкого зростання економіки України, одним з головних визначають екологічний чинник.

В умовах формування в Україні нової парадигми суспільного розвитку використання в основному економічних критеріїв ефективності ухвалення рішень стає недостатнім і потребує залучення ширшого спектру соціальних, екологічних і інвестиційних критеріїв. У першу чергу необхідно забезпечити економічні механізми екологічної регуляції,

які базуються на вартісній оцінці екологічного і соціального збитку і впливають на формування економічної ефективності підприємства.

На нашу думку, екологічно безпечний стійкий соціально економічний розвиток - поступовий поетапний перехід до ноосферної цивілізації, обов'язковими елементами якого є екологізація виробництва, збереження біосфери, новий природозберігаючий тип відтворення і економічного розвитку, переорієнтація всього людського співтовариства з цінностей суспільства споживання на цінності суспільства культурного, інтелектуального, духовного розвитку і збереження середовища незаселеного.

Систематизація теоретичних і науково-методичних підходів щодо врахування екологічних чинників у теоріях економічного зростання є передумовою формування комплексної концепції взаємозв'язку економічного зростання і раціонального природокористування.

SUMMARY

AN ACCOUNT OF ECOLOGICAL FACTORS IN THE THEORIES OF ECONOMIC GROWTH

I.O. Tymchenko

Sumy State University, Sumy

This article has a survey and systematizing character. In the article research of western and national theories of the economic growth is conducted, approaches of economists are analysed in relation concerning the decision of natural resources and ecological problems, basic methodological approaches are certain from the account of ecological factor for providing of steady development of the ecological economic systems.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды / Балацкий О.Ф. – Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. – 272 с.
2. Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику / Борейко В.Е. – Киев: Киевский эколого-культурный центр, 1999. – 128 с.
3. Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики / Дж. Бьюкенен – М.: Таурус, 1997. – 318 с.
4. Веклич О.А. Экономические противоречия современного природопользования: дис. доктора экон. наук: 08.01.01 / Веклич О.А. / НАН Украины; Ин-т экономики. – К., 1999. – 381 с.
5. Геєць В.М. Нестабільність та економічне зростання / Геєць В.М. – К.: НАН України: Ін-т економічного прогнозування, 2000. – 344 с.
6. Гзовский В.М. Природный фактор в социалистическом воспроизводстве / В.М. Гзовский. – М.: Наука, 1989. – 199 с.
7. Гофман К.Г. Экологизация налоговой системы / К.Г. Гофман // ЭКО. – 1994. – №3. – С. 17 - 25.
8. Гофман К.Г. Экономическая оценка природных ресурсов в условиях социалистической экономики / К.Г. Гофман. – М.: Наука, 1977. – 236 с.
9. Данилишин Б.М. Благополучие наций: эволюция парадигмы развития / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2002. – 356 с. (В 2 кн. / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак; Кн.1: Эволюция экономических отношений).
10. Данилишин Б.М. Устойчивое развитие в системе природно-ресурсных ограничений / Б.М. Данилишин, Л.Б. Шостак. – К.: СОПС Украины НАН Украины, 1999. – 367 с.
11. Данилов-Данильян В.И. Исходные положения устойчивого развития / В.И. Данилов-Данильян, К.С. Лосев // Устойчивое развитие: инф. сб. – М.: ВИНТИ, 1999. – № 4. – С. 3-8.
12. Дорогунцов С. Проблемы структурной перебудови народного господарства України / С. Дорогунцов // Україна та глобальні процеси: географічний вимір: збір.наук.пр.: в 3 т. – Київ-Луцьк: Вежа, 2000. – Т.1. – С.17-20.
13. Конференция ООН по окружающей среде и развитию: инф. обзор, (Рио-де-Жанейро, июнь 1992 г.) / В.А. Коптюг. – Новосибирск, 1993. – 62 с.
14. Мальтус К. Антология экономической классики / Д. Кейнс, Ю. Ларин. – М.: Эконом-Ключ, 1993.
15. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии [Электронный ресурс]. – 1867. – Режим доступа до книги: <http://institutions.com/download/books/702-karl-marx-das-kapital.html>.
16. Медоуз Д. Пределы роста: докл. по проекту Римского Клуба ["Сложное положение человечества"]. – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 257 с.

17. Мельник Л.Г. Экологическая экономика / Л.Г. Мельник. – Сумы: Универ. книга, 2001. – 350 с.
18. Мельник Л.Г. Экономика развития / Л.Г. Мельник. – Сумы: Университетская книга, 2000. – 450 с.
19. Моисеев М.Н. Человек и биосфера / В.В. Александров, А.М. Тарко. – М., 1985.
20. Моисеев Н.Н. Алгоритмы развития / Н.Н. Моисеев. – М.: Наука, 1985. – 304с.
21. Моргунов Б.А. Методология учета экологического фактора в процессе выработки стратегии устойчивого развития арктической зоны России / Б.А. Моргунов. – Санкт-Петербург, 2006.
22. Немчинов В.С. Избранные произведения: в 3 т. / В.С. Немчинов. – М.: Наука, 1968. – 490 с.
23. Петти В. Трактат о налогах и сборах: Начала политической экономии и налогового обложения / В. Петти, Д. Рикардо. – Петрозаводск: Петроком, 1993. – 154с. – (Серия «Шедевры миров. экон. Мысли»).
24. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу. – М., – 1985. – Т. 1. – 326 с.
25. Самуэльсон Т. Замыкающийся круг, человек, природа, технология / Т. Самуэльсон, Б. Коммонер. – Л., 1974.
26. Тайтенберг Т. Экономика природопользования и охрана окружающей среды / Т. Тайтенберг; [пер. с англ.]; [под. ред. А.Д. Думного]. – М., 2001.
27. Україна: проблеми сталого розвитку: наукова доповідь / [Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Е.М. Лібанова, В.Я. Шевчук] – К.: РВПС України НАН України, 1997. – 57 с.
28. Урсул А.Д. Перспективы экоразвития / А.Д. Урсул – М.: Наука, 1990. – 236 с.

Надійшла до редакції 2 грудня 2009 р.